
ПРОГЛААС

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 1, 2013 (год. XXII), ISSN 2367-8585

СЪОБЩЕНИЯ

Кирил КАБАКЧИЕВ

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ИЛИ ИНТЕРПОЛАЦИЯ?

**Към историко-филологическото изследване на
Сказанието от Константин Костенечки**

Kiril KABAКCHIEV

INTERPRETATION OR INTERPOLATION?

**To the historical and philological study of
Konstantin Kostenechki's Skazanie**

В предлаганата статия се прави анализ на някои моменти от Сказанието на Константин Костенечки, които се отнасят до Евтимиевата реформа, богослужебните книги, превода на Седемдесетте и преданието за авва Кириак. Оказва се, че въпросните сведения от трактата на Константин Костенечки съществено се различават от вижданията на автора на разглежданата монография. Той се опира на традиционните схващания за дадените детайли, а не на съобщеното от средновековния книжовник. Така се получава, че се интерполират в Сказанието „установени” факти, а не се вземат под внимание представените данни от трактата, в който не се отбелязва да е прокарана реформа, не се имат предвид богослужебни книги като ревизирани от Евтимий Търновски, а Петокнижието, при Птолемей II Филадельф не е преведен целият Стар завет, а само Мойсеевите книги и пр.

Ключови думи: *Евтимий, реформа, параметри, интерпретация, извори, методология, преводът на Седемдесетте*

In this article several points from Constantine Kostenechki's Treatise are analyzed, which refer to Euthymius's reform, liturgical books, the Septuagint and the tradition about abba Kyriakos. It transpires that the pieces of evidence from Constantine Kostenechki's Treatise differ greatly from the author's view. He relies on the traditional interpretation of the given details and not on the information given by the mediaeval scholar. Thus, "established" facts from the Treatise are interpolated without taking into consideration data presented from the Treatise which does not mention any reform taking place; liturgical books are not taken into account as revised by Euthymius of Tarnovo but the Pentateuch; at the time of Ptolemy II Philadelphus not the whole of the Old Testament was translated but only the books written by Moses.

Key words: *Euthymius, reform, parameter, interpretation, source(s), methodology, the translation of the seventy interpreters*

Сказанието на Константин Костенечки е единият от двата основни извора за Евтимиевата книжовна дейност. В последните години трактатът отново стана обект на тълкуване във връзка със разгорещения спор за съществуването на Евтимиевата реформа (Талев 1991: 120–127; Кабакчиев 1992: 304–308; 1997; 1999: 80–89; 2001: 119–136; 2001а; 2001б; 2004; 2008: 42–56; 2009: 279–297; 2010: 57–75; 2011: 57–72; 2012: 5–31; Станков 1999; Харалампиев 1990; 1998: 87–99; 1999: 108–112; 2002: 52–82; 2007: 193–200; 2009: 162–179; А. Давидов 2002: 287–292). Ето защо е учудващо наличието на една монография за Сказанието на Константин Костенечки, в която няма ни най-малък намек за спора (Лукин 2001). В нея сякаш отрицателите на реформата изобщо не съществуват. Вероятно точно заради противниците на реформата е направена уговорката, че авторът не е в състояние дори да назове, а камо ли да разгледа всички работи от последните десетилетия, които са свързани с изучаване живота и творчеството на Константин Костенечки (15)¹. Това е наистина така, но работата е там, че няма нито едно заглавие (до 2001 г., когато излиза от печат монографията), което да изразява скептицизъм към Евтимиевата реформа². Този факт поставя под съмнение обективността на изследването и поражда подозрителност за едностранно и тенденциозно решаване на проблемите. И тъй като пишещият тези редове е сред отрицателите на реформата, съвсем естествено е да се обърне към

книгата на П. Е. Лукин, макар и с известно закъснение, за да се установи доколко почиват на данните от трактата някои от направените изводи и твърдения. Ще се спра на следните значими моменти 1) Евтимиевата реформа; 2) участието на цар Иван Шишман и Евтимий Търновски в реформата; 3) ревизия на църковно-богослужбени книги; 4) превеждани книги при Птолемей II Филадельф; 5) намерените книги от Хелкия при възстановяване на храма; 6) преданието за авва Кириак. С изключение на последния момент останалите имат отношение към книжовната дейност на Патриарх Евтимий и са до голяма степен взаимно свързани.

Във въведението се поставя като задача да се изучат характеристикът, причините и мотивите „книжно-реформаторской деятельности“ патриарха Евфтимия Търновского“ (17). Следователно тук не се поставя въпросът дали има сведения за реформа, а тя се приема като съществуваща, и ще се търсят причините, характера и мотивите за нея. Като израз на критико-филологическата дейност от XIV век на Балканите се посочва и „книжно-реформаторская деятельность“ на Патриарх Евтимий (18). Освен това пак там се изказва мисълта, че Сказанието е източник за м а щ а б а и п а р а м е т р и т е „евфимиевской книжной реформы“ (18). От въведението е ясно, че Евтимиевата реформа за автора не подлежи на съмнение, а остава да определим мащаба и параметрите ѝ от трактата³. Няма никакво споменаване за отричащи реформата, а да не говорим за това, че би следвало да се оборят техните постановки. Така най-добре би била защитена позицията за осъществена от Патриарх Евтимий книжовна реформа. Защото съвсем нормално е у всеки читател, дори и незапознат с Евтимиевата проблематика, да възникнат въпросите: Откъде се знае, че е проведена Евтимиева реформа? Кой от множеството автори, намерили място в монографията, е доказал нейното съществуване? В кой/кои от изворите са налични данните за реформата? Разбира се, нас ни интересуват в случая само данните от Сказанието, тъй като то подлежи на интерпретация. А как се извършва тя.

Изглежда странно, но трябва да се подчертае, че текстът, който се отнася пряко до Евтимиевата книжовна дейност и винаги е използван при различните изследвания, дори не е цитиран. От него в

модифициран вид е използван изразът „хѡдожнѣшаго книжника въ тѣ странѣ“ (251). Откъсът гласи:

КѢ ЕѡФиміе же въ тѣ странѣ хѡдожнѣшии бѣ. аще бо и мнози множаши въ словѣ ѡ бжтвнѣмъ оученіи страхѣ мѣшиѣ, нѣ не въ писменѣ ѡснованіа, ꙗко ѡнь. нѣ ни тѣ потыцасѣ съписати оутврѣженіе симь, ꙗко въ грѣчьскыи писани ѡбрѣтаетсѣ, тѣуію ѡ ути изымавленіа нѣкаа. и бо владѣи никоего же божесе, въса елика повелѣветь бывають. и ѡнь тѣуію наоучивь, или оученію ѡснованіе положивь, злобѣ искорѣни, и никто же соупротивь емоу стл. (Ягич 1968: 103)

Отсъствието на откъса натрапчиво навява мисълта, че семантиката на текста вероятно с нещо не се е харесала на интерпретатора и той не представя важния за съществуването на реформата отрязък. За да си позволи подобно отношение, авторът е имал сериозна опора, която не би могла да се определи по друг начин освен като следване на традицията. Именно традиционното схващане за проведена реформа от последния търновски патриарх, което се споделя от преобладаващия брой видни учени (Харалампиев 1998: 87, 95; 1999: 108; Давидов 2002: 291–292; Тасева 2008: 570), дава възможност за таква пренебрежение към извора. На друго място се говори за стабилизация на ортографията, което се свързва с „книжно-реформаторской деятельности“ на Патриарх Евтимий. И се твърди, че Костенечки е продължител на Евтимиевата книжовна и езикова реформа, пренесена на сръбска почва (82), но и тук не се използва Сказанието за обосноваването на реформата. В заключението на монографията се обръща внимание, че Сказанието не потвърждава положението за непосредствено исихастко влияние върху поправянето на книгите и на книжовно-езиковата реформа на Патриарх Евтимий (282). Как се прави този извод, когато данните за реформата не са посочени и самата реформа не е установена от автора!

За игнориране на извора във връзка с Евтимиевата книжовна дейност е и заявеното, че Костенечки се опира на Евтимий и цар Иван Шишман за отправления съвет към сръбския деспот да направи ред конкретни мерки за изправяне на създаденото положение (80). Главната от тези мерки била по примера на Търновска България и атонските манастири своеобразна цензура над преписваните църковнобогослужбни (?) книги. Тук прави впечатление, че откъсите,

соуць, нь црь и патриархъ просвѣтише⁶⁴), а след това (без царя) е положил основата на учението. Несъмнено, „просветяването“ на писмената не е едно и също с полагане основата на учението. Коя е основата и кое е учението? Но такъв въпрос няма⁴, защото реформата е априорно приета, а не следва от сведенията на трактата. По-нататък е цитиран откъсът за цензурата и той е:

ТОГО БО РАИ И ВЪЗБРАНЕНІЕ ѿ НЕВЪЖДА ЕЖЕ НАПИСАТИ БЖТВНАА ПИСАНІА ВЪ ГРЦЦѢ ЖЕ И ТРЪНОВѢ. И ДАЖЕ И ВЪ СТЪИ ГОРѢ СЪ СИМИ ПОВЕЛѢННО ѿ БЫЛО, ІАКО ИЖЕ СЪБОРНО НЕ ВЪЗВѢСТИТЬ СВОЕ ПИСАНІЕ ПИШЕИ, ИЛИ ПАТРИАРХЪ ИЛИ МИТРОПОЛИТУ ИЛИ АРХИМАНДРИТѢ ИЛИ ЕПІСКОПОУ ИЛИ ИГЪМЕНОУ ИЛИ КЫИ ТАКОВАГО УИНА, ДА ВЪЖАМИ РАССЪДИВШЕ, НЕ КРАСОТѢ ОУРЪЗАНІА, НЪ ПЛОУ СЪАНІА. АЩЕ ЛИ НИ, ТО ДА НЕ РАСТАЛЕТСЕ ПИСАНІА ДРЪЗНОВЛЕНІЕМЪ ЕГО, И ВЪЗБРАНѢТСЕ. (259)

От текста се вижда, че при интерпретирането се споменават Търновска България и атонските манастири, но се изпускат гърците, т.е. Византия, където се е прилагала същата мярка. А защо се пропускат гърците? Защото ще се окаже, че това не е част от Евтимиевата реформа, а практика сред православните духовници на Балканите, която се е отнасяла, трябва да се подчертае дебело, само за „божествените писания“. Но и споменаването на атонските манастири е достатъчно, за да се разбере, че цензурата не е изобретение на Евтимий Търновски и той не го е въвел там. Атонските манастири не са в диоцеза на търновските патриарси, не са под юрисдикцията им. Другото, което прави впечатление, е, че в откъса се говори за „божествени писания“, под които, без какъвто и да било коментар, се разбират църковно-богослужебни книги. Така съвсем естествено се достига до другия съществен въпрос във връзка с Евтимиевата реформа: какъв е нейният обхват, какви книги са били поправени от Евтимий Търновски?

Още в самото начало, когато формулира задачата на трактата като разобличение, Лукин заявява, че трябва да се запазят текстовете на сръбските църковно-богослужебни книги (32). И тук няма приведен текст. По-нататък става дума за изобличаване на развращенията в сръбските църковно-богослужебни книги (94). Но цитиран текст няма и мотивировка за дадените книги – няма. Изобщо терминът „църковно-богослужебни книги“, който най-често отговаря на

БЖТВНАА ПИСАНІА, се използва десетки пъти (113, 114, 127, 128, 131, 205, 252, 253, 259, 262) освен представените тук, но никъде не се прави опит да бъде обосновано, че това са книгите за богослужение. Откъде е известно, че става дума именно за такива текстове? Не се прави опит и да се уточнят кои от богослужебните книги са ревизирани – всички или само някои от тях. Трябва да се изтъкне, че те не са никак малко (Петканова 1992: 64) особено ако се имат предвид всичките, и едва ли е по силите на един човек, бил той и Евтимий Търновски, да ги ревизира. Освен това не би могло да се твърди, че тези книги съставят основата на учението. По въпроса за ревизия на богослужебната книжнина, която се приема безусловно, вече е била отправена бележка (Станков 1999: 13), но тя не е взета под внимание. За да се подхожда по този начин, причината би могла да бъде само една – традицията. Твърде много и достатъчно авторитетни са медиевистите, които заявяват, че последният търновски патриарх е работил върху богослужебните книги (Кабакчиев 1997: 11–88; Станков 1999: 8, 11, 12, 13, 35, 38, 39). Задачата на трактата е формулирана в предисловието, където четем:

КАКО ЛИ САМОДРЪЖЦИ ТЪЦВЪТСЕ ВСЕГДА О ИЗДАНИИ ОБРЕТАЮЩЕ БЖТВНАА ПИСАНІА РАСТЛЪННА СОУЦА; НЪ ЛИ ДОУШЕЕ ЕДИНОЮ НЪДРА РАСТРЪЗАННАА ЗАТВРЪДИТИ, НЕЖЕЛИ МНОШТВО ПРЪВОДНИКЪ ИЗДААТИ ѿ ГРЪКЪ СІА ВСЕГДА, И НАМИ ДА РАСТЛЪКАЮТСЕ ІАКОЖЕ НАПРЪ РЕМЪ. КОЕ ЛИ БЖТВНИИ ПИСАНІИ НЪ ИЗДАНО; НЪ СІ НЕВЪНІЕМЪ ВСЕГДА РАСТЛЪКАЮТСЕ (Ягич 1968: 95)

Следователно задачата е да не се развъртават „божествените писания”, за да не се превежда постоянно от гърците и впоследствие новите преводи да се покваряват. Обозренията на първа и втора глава също имат отношение към поправените книги. Обзоренията гласят:

О СВЪРАНИ БЖТВНИИ^х ПИСАНИИ ѿ РАСТЛЪНА МНОГА ІАКО РАСТЛЪННА СОУЦА НИИ ПИШОУЩЕ РАСЛАБЛЕНЕМЪ И ПОМЛОВАНИ МОЕГО ДРЪЗНОВАЕНА ѿ ОБЛИУЕНИ АЩЕ ЛИ ЖЕ НИ ТО СОУДО ТАКОВИИ^х МОУЖИ ТРЪНОВСКИИ^х СТРАНЪ; О ИЗДАНИИ ѿ ЕВРЕИ ВЪ ЕЛИНСКИИ ДЗЫКЪ, ПРИ ПТОЛОМЕИ ФИЛАДЕЛФЪ И ПРОУИ^х ИЗДАНИИ. И ІАКО РАСТЛЪШЕ СІА НИШИМЪ ДЗЫКО, НЕТЪЮУ ЗДЕ НЪ И ВЪ БЪЛГАРЪ. ПО СІ ЖЕ ТРЪНОВСТИ ИСЦЪЛИШЕ СВЪРЪШЕННО ВЪ СВОИ СТРАНЪ. (Ягич 1968: 96)

Те са взаимно свързани и са от особено значение, защото от тях разбираме не само задачата, но и това, че търновци са се занимавали със същите книги. Обозренията на двете глави сами по себе си не ни дават възможност да определим по съдържание божествените писания, но ни насочват към анализиране на целите глави, за да се установи съществуват ли някакви данни, които да хвърлят необходимата светлина както за очертаване на неизвестните божествени писания, така и за книжовната дейност на Евтимий Търновски. Не е трудно да се забележи, че в обозрението на първа глава се съдържа в имплицитен вид равенството *покварени в Сърбия божествени писания = на поправени в търновските краища*. В потвърждение на посоченото равенство е и обозрението на втора глава. От него научаваме, че покварените в Сърбия книги (по-точно „изданието“ при Птолемей II и другите шест „издания“) са били покварени и в „търновските страни“, но там са били „исцелени“ съвършено. Следва да се изтъкне, че обозрението на втора глава е особено важно, защото ни дава още една насока за определяне на книгите, чиято поквара ще се разобличава – за пръв път те са били превеждани (издадени) от еврейски (от евреите) на елински език при Птолемей II Филадельф. С други думи равенството от обозрението на първа глава тук е изразено в експлицитен вид и освен това е въведен още един член. Така от обозрението на втора глава произтича ново равенство *превеждани при Птолемей II книги = на покварените в Сърбия = на поправените в търновските земи*. Очевидно е, че бъдат ли определени книгите, превеждани за пръв път от еврейски на елински език при египетския монарх, то ще бъдат определени както повредените в Сърбия текстове, за които говори Костенечки, така и онези, които също са били покварени при търновци, но впоследствие са били съвършено „исцелени“. Не е необходимо да се доказва, че отговорите на трите въпроса (1. Кои книги са били превеждани при Птолемей II Филадельф?; 2. Кои са покварените в Сърбия книги?; 3. Кои книги са били изцелени от търновци?), произтичащи от равенството, би следвало да са напълно идентични и ще бъдат с по-голяма стойност, когато са получени независимо един от друг. Нека да разгледаме само едната част от равенството – превежданите при Птолемей II Филадельф книги. За Лукин това са

книгите на Стария завет (260). Но тогава възниква следният алогизъм – Старият завет е еднакъв с богослужебните книги! Защото, както се вижда, „изданието“ при Птолемей II Филадельф е било покварено сред българите и впоследствие те са го „исцелили“. Очевидно „изданието“ включва „божествените писания“, които трябва да се запазят от покварата. Дали тази мисъл, че Старият завет е равен на богослужебните книги, принадлежи на Костенечки? Трудно би дал утвърдителен отговор самият автор на изследването. Вероятно медиевистът не е обърнал необходимото внимание за създаването се противоречие, но се съмнявам, че той не е знаел ония публикации, в които е посочено Петокнижието като обект на ревизиране (Кабакчиев 1997: 160–164; 1999: 86–87). Това становище е трябвало да бъде опровергано с данни от Сказанието и тогава не би се стигнало до посочения алогизъм и до необмислено решаване на въпроса кои книги са превеждани при Птолемей II Филадельф. Не може да има колебание, че и тук е оказала своето влияние традицията, която приема превод на Стария завет при Птолемей II Филадельф⁵, но без да се съобразява с факта, че това е „технически термин“. Освен това Костенечки споменава писмото на Аристей, а според него става въпрос за Петокнижието (Марковски, 1932: 138). Авторът на монографията не се е постарал да анализира сведенията за Седемдесетте в трактата. Ето защо безусловно е необходимо да видим какво казва самият Константин Костенечки.

Втора глава започва със сравняването на Стефан Лазаревич с египетския владетел Птолемей II Филадельф. Величието на Братолюбца се е дължало на това, че той е събрал всички писания на света и е установил, че *само предадените от Мойсей са на Твореца*, а останалите са измамни: **и обрътъ, тако Моѵсеѡ предаднна свѣтъ тѣѣю творѣа, проѣаа вѣса прѣлѣсти**). Оттук се очертават нови две характеристики на въпросните божествени писания – те са на Твореца и са предадени от Мойсей. На тези характеристики отговарят единствено Мойсеевите книги, защото в тях е представен Бог като Творец и те са Негови, тъй като най-важната част – Декалогът, е написан с пръста на Бога (Изх 24:12; 31:18; 32:16). Освен това в исагогиката Мойсей се смята за автор на първите пет библейски книги, поне до времето на Костенечки. Споменава се за

Аристей, когото Птолемей изпратил при Елеазар. По-нататък се разказва как е бил осъществен преводът от еврейски на елински език. Птолемей II пожелал да му изпратят книгите и от всяко племе по шест човека, познаващи юдейските и елинските букви (**ПИСМЕНА ЮДЕЙСКА И ЕЛИНСКАА**), т.е. познаващи двата езика. Архиепископът Елеазар се отзовал на молбата и даровете на Птолемей II Филадельф, написал *Закона* (това е едно от наименованията на Мойсеевите книги, тъй като законът – религиозен или граждански, държи централно място в него) със златни букви и го изпратил. Под ръководството на царския преводач Димитрий преводът бил осъществен за седемдесет и два дни. Представя се мнението на Йосиф Флавий, че е бил направен превод на целия Стар завет. Константин Костенечки се аргументира защо деспотът е по-голям от египетския монарх – защото пребивава в благодат и е научил не само старото (Стария завет), но и новото (Новия завет). Подобна възможност Птолемей II Филадельф не е имал, тъй като той не само че не е познал благодатта, но е и езичник. Така става ясно, че за Костенечки „изданието“ при Птолемей II обхваща Мойсеевите книги. Очевидно и за тази постановка, че е преведен Старият Завет, са използвани други източници, но не и Сказанието. Съществува още едно място, което потвърждава, че за Костенечки са преведени при Птолемей II първите пет библейски книги. Въвежда се откъс от 17 глава, където Костенечки заявява, че ще избличава не погубването на божествения образ, а на божествените повели (129). А къде се намират божествените повели, божествените заповеди? Обърнато е внимание на алюзията, която свързва погубването на божествените повели с беззаконията при цар Йосия. Какво означава паралелът с цар Йосия от 39 глава? Какво е направил той? Макар че се посочва намирането на книга Второзаконие при възобновяването на Йерусалимския храм, не се прави заключението за избличаване на недостатъци в книгата на Закона. В съответния указан от Лукин прототекст на алюзията (4 Цар. XXII–XXIII) се споменава, че първосвещеникът Хелкия е намерил „книгата на закона“, а по-нататък се говори за „една книга“, „книга“, „книгата на завета“. Тълкувателите смятат, че би следвало да се разбира, щото книгата на закона е именно книга Второзаконие (Библия 1983: 1908). Със сигурност Лукин има предвид съвременното утвърдено

тълкуване на „книгата на закона”, което обаче не е доказано (Нов 2007: 641). В случая важното е не какво се смята от тълкувателите, дори и да е безусловно доказано, а какво се съдържа в текста от Сказанието. И тъй, внимателно да проследим какво пише самият Константин Костенечки: **архієреи хелкіа ѿбрѣте въсьсѣдохранилици книги мѡѵсеѡвы имѡщєє законы...**(Кув, Петков 1986: 220). Няма никакво колебание, че става дума за Петокнижието, тъй като Мойсеевите книги, в които са законите, не могат да бъдат други. Преди това обаче Лукин твърди, че книгите на Стария и Новия завет съдържат в себе си божествените повели (127). Определянето на „божествените писания“ по тематика и обхват е било абсолютно необходимо, защото това е задачата на Сказанието – запазването на „божествените писания“ от покварата. Но в монографията не се споменава нищо за така поставената задача в трактата. Ето защо и определените като църковно-богослужбни книги, книгите на Стария и Новия завет и пр. като обект на изправяне нямат опора в трактата на Костенечки. Явно е, че за „граматика“ при Птолемей II Филадельф са превеждани първите пет библейски книги и те са били поправени, ревизирани от Евтимий Търновски.

Накрая ще обърна внимание на един не толкова важен факт, съдържащ се във втора глава. Във връзка с различните развращения се пише, че Константин Костенечки е въвел разказ за авва Кириак от Каламонската лавра на Йордан, когото Богородица не удостоила с посещение, защото в една от неговите книги имало две слова на ересиарха Несторий (209). Естествено, отново ще се обърнем към Сказанието, за да сравним казаното от Лукин с написаното от Костенечки:

іакоже свѣтелство ѣ ѿбрѣтено самыє прѣутыне влѹще нашеє бже и прѣно двые мрїє, еже къ утѣномоу ѡномоу старцѣ іавльсе рѣ, іако сего рѣи посѣщенїа моего оушлишї те, понеже врага моего храниши въ келїи твоєи, уто же бѣ ѡно тѣуїю єдина рѣ въ вьсеи книзѣ ересна (Ягич 1968: 102).

Къде тук се споменава авва Кириак, къде е упоменат Несторий и неговите две слова? В. Ягич заявява, че не знае откъде е това предание. Очевидно Лукин го знае, но то не фигурира същото в текста на Костенечки, а и медиевистът не съобщава нищо за разликите между преданието и текста от трактата. Така на Костенечки се приписва нещо, което той не е казал и не съществува в неговия текст.

Разгледаните случаи показват, че поставеният в заглавието на статията въпрос не е реторичен. Очевидно е, че изобщо не се вземат под внимание фактите от извора за такива важни въпроси като Евтимиевата реформа, превежданите от патриарха книги, изобличаването на покварата, историята на превода на Седемдесетте. Не се вземат под внимание и съществуващите други мнения по съответните въпроси, което, както се вижда, е донякъде уговорено, но специално при анализиранияте случаи пренебрегнатите становища се оказват абсолютно необходим коректив, за да се изясни действителният смисъл на текста. Очевидно е, че авторът използва Сказанието не като извор, от който би следвало да се извличат данните, за да се формира една или друга теза, а като аргумент, който трябва да потвърждава неговите тези, които обаче фактически се базират на традицията. Където текстът не е в синхрон с постановката му, то той или се отстранява, или се съкращава. Но с такава методология, без съмнение, не са възможни реални резултати и неизвестните от Сказанието като „божествените писания“, „божественото учение на страха“, превежданите при Птолемей II Филадельф книги и пр. или противоречията между изводите и извора остават. В заключение може да се каже, че посочените несъответствия свидетелстват не за интерпретация на Сказанието, за да се разкрие носената от текста информация, а за интерполация на „утвърдени“ схващания за Патриарх Евтимий и неговата книжовна дейност в текста на трактата. Същото се отнася и за превода на Седемдесетте или за намирането на Петокнижието при цар Йосия, или преданието за посещението на Дева Мария при отшелника. На интерполацията обаче се противопоставят сведенията от Сказанието, които умишлено се избягват. Ето защо успехът на дадената методология на интерполирани схващания в трактата зависи от майсторството на интерпретатора в словесната еквилибристика и от невниманието или некомпетентността на читателя. Поради това за непредубедения медиевист е твърде пресилено да се афишира в заглавието, че монографията е „историко-филологическо изследване“. Доколко заглавието на монографията отразява в действителност нейното съдържание, че изследването е именно такова – остава и читателят да прецени.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ При позоваване на монографията в скоби се отбелязва страницата.
- ² Странно е, че и в рецензията за книгата даденото обстоятелство не се отбелязва. Ето какво пише рецензентът: „Направеният тук обзор относително пълно отразява състоянието на проучванията върху творчеството на Константин Костенечки до средата на 90-те години на XX в.“ (Николов: 122).
- ³ Определянето на мащаба и параметрите на Евтимиевата реформа според монографията изискват самостоятелно изследване, но тук ще кажем, че те, доколкото са определени от Лукин, са твърде далеч от Сказанието и са достатъчно противоречиви.
- ⁴ Ако беше поставен този въпрос и бе потърсен неговият отговор, то неизбежно би се стигнало до извода, че няма данни за проведена реформа и че Патриарх Евтимий е ревизирал не богослужебните книги, а Петокнижието. И изводът е бил направен (Кабакчиев 1999: 82–88; 2001б: 115–124; 2004: 34–35). Но изобщо не се споменава, че има такава теза, защото тогава би следвало категорично да се обори тя, което може би поне за тогава, е било просто невъзможно.
- ⁵ „Наистина, днес под превод на 70-ге се разбира гръцкият текст на целия В. З...но това е технически термин, който няма историческо основание” (Марковски 1932: 139).

ЛИТЕРАТУРА

Библия 1983: Библия. Книги Священного писания Ветхого и Нового завета в русском переводе с приложениями.. Брюссель: Издательство „Жизнь с Богом”.

Bibliya 1983: *Bibliya. Knigi Svyashtennogo pisaniya Vethogo i Novogo zaveta v ruskom perevode s prilozheniyami.*.. Bryussely: Izdatelystvo «Zhizny s Bogom».

Давидов 2002: А. Давидов. За консервативния характер на Евтимиевата реформа// *Търновска книжовна школа. Т. 7.* В. Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий”, 287–292.

Davidov 2002: А. Davidov. Za konservativniya harakter na Evtimievata reforma.// *Tarnovska knizhovna shkola. T. 7.* V. Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy”, 287–292.

Кабакчиев 1992: К. Кабакчиев. Превеждал ли е Евтимий Търновски литургични книги според сведенията на Григорий Цамблак. // *Български език, №4*, 304–308.

- Kabakchiev 1992:** K. Kabakchiev. Prevezhdal li e Evtimiy Tarnovski liturgichni knigi spored svedeniyata na Grigoriy Tsamblak. // *Balgarski ezik*, № 4, 304–308.
- Кабакчиев 1997:** К. Кабакчиев. *Евтимиевата реформа /хипотези и факти/*. Пловдив: Печатница „Кипарис“.
- Kabakchiev 1997:** K. Kabakchiev. *Evtimievata reforma /hipotezi i fakti/*. Plovdiv: Pechatnitsa „Kiparis“.
- Кабакчиев 1999:** К. Кабакчиев. „Ново“ сведение на Константин Костенечки, съобщено и от Григорий Цамблак, за книжовната дейност на Евтимий Търновски.// – *Palaeobulgarica/Starobългаристика* № 1, 80–89.
- Kabakchiev 1999:** K. Kabakchiev. „Novo“ svedenie na Konstantin Kostenechki, saobshteno i ot Grigoriy Tsamblak, za knizhovnata deynost na Evtimiy Tarnovski.// – *Palaeobulgarica/Starobalgaristika* № 1, 80–89.
- Кабакчиев 2001:** К. Кабакчиев. Ревизия богослужебных книг Евфимием Търновским: тезис источников или тезис о источниках.// *Études balkaniques* № 1, 119–136.
- Kabakchiev 2001:** K. Kabakchiev. Reviziya bogoslužebnih knjig Evfimiem Tarnovskim: tezis istochnikov ili tezis o istochnikah.// *Études balkaniques* № 1, 119–136.
- Кабакчиев 2001а:** К. Кабакчиев. *Константин Костенечки за Евтимий Търновски, за Константин-Кирил Философ и за славянския превод на божествените писания*. В. Търново: Фабер.
- Kabakchiev 2001а:** K. Kabakchiev. *Konstantin Kostenechki za Evtimiy Tarnovski, za Konstantin-Kiril Filosof i za slavyanskiya prevod na bozhestvenite pisaniya*. V. Tarnovo: Faber.
- Кабакчиев 2001в:** К. Кабакчиев. *Търновска книжовна школа. Преводи и тълкувания*. В. Търново: Фабер.
- Kabakchiev 2001в:** K. Kabakchiev. *Tarnovska knizhovna shkola. Prevodi i talkuvaniya*. V. Tarnovo: Faber.
- Кабакчиев 2004:** К. Кабакчиев. *Медиевистични прения. Евтимиева реформа – pro et contra*. В. Търново: Фабер.
- Kabakchiev 2004:** K. Kabakchiev. *Medievistichni preniya. Evtimieva reforma – pro et contra*. V. Tarnovo: Faber.
- Кабакчиев 2008:** К. Кабакчиев. За поправката на „целите църковни книги“ от търновските книжовници.// *Проглас*, 2008 № 2, 42–56.
- Kabakchiev 2008:** K. Kabakchiev. Za popravkata na „tselite tsarkovni knigi“ ot tarnovskite knizhovnitsi.// *Proglas*, 2008 № 2, 42–56.
- Кабакчиев 2009:** К. Кабакчиев. Към методологията за утвърждаване на Евтимиевата реформа.// *Oratio vitae simulacrum (словото е отражение на*

живота). В. Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий”, 279–297.

Kabakchiev 2009: K. Kabakchiev. Kam metodologiyata za utvarzhdavane na Evtimievata reforma. // *Oratio vitae simulacrum (slovoto e otrazhenie na zhivota)*. V. Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiya”, 279–297.

Кабакчиев 2010: К. Кабакчиев. Нова интерпретация със стари недостатъци. // *Проглас*, № 2, 57–75.

Kabakchiev 2010: K. Kabakchiev. Nova interpretatsiya sas stari nedostatatsi. // *Proglas*, № 2, 57–75.

Кабакчиев 2011: Трактатът на Константин Костенечки като разобличение. / // *Проглас*, № 2, 57–72.

Kabakchiev 2011: Traktatat na Konstantin Kostenechki kato razoblichenie. // *Proglas*, № 2, 57–72.

Кабакчиев 2012: К. Кабакчиев. За проявата на една характерна черта на стария български книжовен език в Цамблаковото слово за Евтимий Търновски. // *Проглас* № 1, 5–31.

Kabakchiev 2012: K. Kabakchiev. Za proyavata na edna harakterna cherta na stariya balgarski knizhoven ezik v Tsamblakovoto slovo za Evtimiy Tarnovski. // *Proglas* № 1, 5–31.

Кувев, Петков 1986: К. Кувев, Г. Петков. *Събрани съчинения на Константин Костенечки. Изследване и текст*. София: Издателство на БАН.

Kuev, Petkov 1986: K. Kuev, G. Petkov. *Sabrani sachineniya na Konstantin Kostenechki. Izledvane i tekst*. Sofiya: Izdatelstvo na BAN.

Лукин 2001: П. Е. Лукин. *Письмена и Православие. Историко-филологическое исследование „Сказание о письменах” Константин Философа Костенецкого*. Москва: Издательство «Языки славянской культуры».

Lukin 2001: P. E. Lukin. *Pisymena i Pravoslavie. Istoriko-filologicheskoe issledovanie „Skazanie o pisymenah” Konstantin Filosofa Kostenetskogo*. Moskva: Izdatelystvo «Yazki slavyanskoj kulytur».

Марковски 1932: Ив. С. Марковски. *Въведение в Св. Писание на Ветхия завет. Ч. I. Общо въведение*. В. Търново: Издателство „Слово”.

Markovski 1932: Iv. S. Markovski. *Vavedenie v Sv. Pisanie na Vethiya zavet. Ch. I. Obshto vavedenie*. V. Tarnovo: Izdatelstvo „Slovo”.

Николов 2005: А. Николов. Нова книга върху „езиковата идеология” на Константин Костенечки. // *Palaeobulgarica/Starobългаристика* № 3, 121–124.

Nikolov 2005: A. Nikolov. Nova kniga varhu „ezikovata ideologiya” na Konstantin Kostenechki. // *Palaeobulgarica/Starobalgaristika* № 3, 121–124.

Нов 2007: *Нов библейски речник*. София: Издателство „Нов човек”, 641.

- Nov 2007:** *Nov bibleyski rechnik*. Sofiya: Izdatelstvo „Nov chovek”, 641.
- Петканова 1992:** Д. Петканова. Богослужбени книги. // *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*. София: „Петър Берон”, 64–65.
- Petkanova 1992:** D. Petkanova. Bogoslužebni knigi. // *Starobalgarska literatura. Entsiklopedichen rechnik*. Sofiya: „Petar Beron”, 64.–65.
- Станков 1999:** Р. Станков. *Исихазмът, стилът „плетение словес” и езиково-правописната реформа на Патриарх Евтимий*. София: Херон прес.
- Stankov 1999:** R. Stankov. *Isihazmat, stilat „pletienie sloves” i ezikovo-pravopisnata reforma na Patriarh Evtimiy*. Sofiya: Heron pres.
- Талев 1991:** Ил. Талев. Извършвал ли е Патриарх Евтимий правописна реформа. // *Български език* № 2, 120–127.
- Talev 1991:** Il. Talev. Izvarshval li e Patriarh Evtimiy pravopisna reforma. // *Balgarski ezik* № 2, 120–127.
- Тасева 2008:** Л. Тасева. Езикът на книжнината през XIV век. // *История на българската средновековна литература*. София: Изток-Запад, 569–574.
- Taseva 2008:** L. Taseva. Ezikat na knizhninata prez XIV vek. // *Istoriya na balgarskata srednovekovna literatura*. Sofiya: Iztok-Zapad, 569–574.
- Харалампиев 1990 :** Ив. Харалампиев. *Езикът и езиковата реформа на Евтимий Търновски*. София: „Наука и изкуство”.
- Haralampiev 1990 :** Iv. Haralampiev. *Ezikat i ezikovata reforma na Evtimiy Tarnovski*. Sofiya: „Nauka i izkustvo”.
- Харалампиев 1998:** Книжовните занимания на Евтимий Търновски според Григорий Цамблак. // *Славистични проучвания*. В. Търново: Издателство „Пик”, 87–99.
- Haralampiev 1998:** Knizhovnite zanimaniya na Evtimiy Tarnovski spored Grigoriy Tsamblak. // *Slavistichni prouchvaniya*. V. Tarnovo: Izdatelstvo „Pik”, 87–99.
- Харалампиев 1999:** Ив. Харалампиев. За Евтимиевата реформа – с хипотези без факти. // *Palaeobulgaria/Старобългаристика*, № 1, 108–112.
- Haralampiev 1999:** Iv. Haralampiev. Za Evtimievata reforma – s hipotezi bez fakti. // *Palaeobulgaria/Starobalgariстика*, № 1, 108–112.
- Харалампиев 2002:** Ив. Харалампиев. Езиково-правописната реформа и езикът на Патриарх Евтимий Търновски. // *Търновски писмена. Алманах за Търновската книжовна школа. I*. В. Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий”, 52–82.
- Haralampiev 2002:** Iv. Haralampiev. Ezikovo-pravopisnata reforma i ezikat na Patriarh Evtimiy Tarnovski. // *Tarnovski pismena. Almanah za Tarnovskata knizhovna shkola. I*. V. Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy”, 52–82.

- Харалампиев 2007:** Ив. Харалампиев. Езиково-правописната реформа на Евтимий Търновски и нейните критици. // *Търновска книжовна школа. Т. 8.* В. Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий”, 193–200.
- Haralampiev 2007:** Iv. Haralampiev. Ezikovo-pravopisnata reforma na Evtimiy Tarnovski i neynite krititsi. // *Tarnovska knizhovna shkola. T. 8.* V. Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiyy”, 193–200.
- Харалампиев 2009:** Ив. Харалампиев. Българското езиковедско евтимиезнание през XX век. // *Търновски писмена. Алманах за Търновската книжовна школа. 2.* В. Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий”, 162–179.
- Haralampiev 2009:** Iv. Haralampiev. Balgarskoto ezikovedsko evtimieznание prez XX vek. // *Tarnovski pismena. Almanah za Tarnovskata knizhovna shkola. 2.* V. Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiyy”, 162–179.
- Ягич 1968:** И. В. Ягич. *Рассуждения южнославянской и русской старины о церковно-славянском языке (Codex slovekius rerum grammaticarum)* Berlin, 1896; München: Wilhelm Fink Verlag.
- Yagich 1968:** I. V. Yagich. *Rassuzhdeniya yuzhnoslavyanskoy i russkoy starin o tserkovno-slavyanskom yazke (Codex slovekius rerum grammaticarum)* Berlin, 1896; München: Wilhelm Fink Verlag..